

Gülər Akif qızı Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

<https://orcid.org/0009-0001-5875-5006>

E-mail: gularmammadovagm@gmail.com

[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(2\).208-212](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(2).208-212)

STEREOTİPLƏRİN AİLƏNİN PSIXOLOJİ MÜHİTİNƏ TƏSİRİ

Gular Akif Mammadova

lecturer at Azerbaijan State Pedagogical University

THE INFLUENCE OF STEREOTYPES ON THE PSYCHOLOGICAL ENVIRONMENT OF THE FAMILY

Гюлар Акиф гызы Мамедова

преподаватель Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ВЛИЯНИЕ СТЕРЕОТИПОВ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКУЮ СРЕДУ СЕМЬИ

Xülasə. Ər-arvad münasibətlərində, ümumiyyətlə ailədaxili münasibətlərin formalaşmasında digər adamların, digər ailələrin davranışının interpretasiyası da istifadə olunan vasitələrdəndir. Yəni bir ailə bəyəndiyi başqa bir ailənin davranış modelini, qarşılıqlı münasibətləri öz ailəsinə tətbiq etməyə çalışır. Lakin onlar unudurlar ki, insanlar ö psixoloji xüsusiyyətləri baxımından fərqli olduqları kimi, ailənin xüsusiyyətləri baxımından da fərqlidirlər. Yəni bir ailədə özünü doğruldan model ola bilsin ki, digər ailədə səmərəsiz olsun. Məqalədə stereotiplərin ailənin psixoloji mühitinə təsiri geniş şəkildə öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: *ailə, mühit, stereotip, münasibət, psixologiya, yanaşma*

Abstract. Interpretation of the behavior of other people and other families is one of the tools used in the formation of marital relations and family relationships in general. That is, a family tries to apply the behavioral model and mutual relations of another family that it likes to its own family. However, they forget that people are different in terms of their psychological characteristics, as well as in terms of the characteristics of the family. That is, a model that is self-fulfilling in one family may be ineffective in another family. The article extensively reflects the impact of stereotypes on the psychological environment of the family.

Key words: *family, environment, stereotype, attitude, psychology, approach*

Аннотация. Интерпретация поведения других людей и других семей является одним из средств формирования супружеских и семейных отношений в целом. То есть семья пытается перенести понравившуюся ей модель поведения и взаимоотношений другой семьи в свою семью. При этом забывается, что люди различаются как по своим психологическим особенностям, так и по особенностям семьи. То есть модель, реализуемая в одной семье, может быть неэффективной в другой. В статье подробно рассматривается влияние стереотипов на психологическую среду семьи.

Ключевые слова: *семья, окружающая среда, стереотип, отношение, психология, подход*

Tədqiqatlar göstərir ki, ailə ilə bağlı təsəvvürlər kifayət qədər mürəkkəb, sistemli şəkildə təşkil olunmuş və davamlı prosesdir. Bunlar bir-birilə bağlıdır. Psixoloqlar (İ.S. Kon, A.V. Petrovski, Ə.Ə. Əlizadə, R.İ. Əliyev və b.) göstərir-lər ki, ailə həyatındakı mürəkkəbliklərdən biri də təxəyyüldə yaradılanla reallıq arasındakı fərqdən yaranır. Hər bir ailə üzvünün həyat və fəaliyyəti prosesində özü və digərləri haqqında

təsəvvürləri formalaşır. Bura ailə şəraiti, ailənin psixoloji mühiti, məqsədi, məişət-təsərrüfat işlə-ri və s. bu kimi situasiyalar aiddir. Bunlar isə kompleks halında ailədə qarşılıqlı münasibətləri müəyyənləşdirir. "Ailədə uşaq ana, ata, bacı və qardaşların müəyyən davranışlarda olduğunu görür. Xüsusilə ana və ata evdə müxtəlif işlər görür (məsələn, yemək bişirmək, təmizlik et-mək, zibil atmaq və s.) bütün bunları müşahidə

edən uşaq başa düşür ki, bu tapşırıqlar cinsiyyətə əsaslanır. Həmçinin qoyulan adlar, geyimlər, alınan oyuncaqlar və rəftar tərzii ailə daxilində uşaqlar da gender sosiallaşmasının təməlini qoyur" [1, s. 86].

Ailə həyatında onun haqqında ilkin təsəvvürlər də mühüm rol oynayır. Yəni ər-arvadın ailədən gözləntiləri, tələbatları və s. reallıqda öz əksini necə tapır. Ailə həyatı çoxsaylı situasiyalardan ibarətdir: səhər yeməyi, işdən evə qayıtmaq, televizora baxmaq, vacib hesab edilən gündəlik işlərin müzakirəsi, yeni şeylərin alınması və s. Bütün bunlar haqqında ər-arvadın hər birinin formalaşmış təsəvvürləri olur və ilk istinad olunan öz ailələri olur. Ailə üzvlərinin, eləcə də digər yaxın adamların məsləhətləri də təsəvvürün yaranmasına təsir edir. " Səbr elə, sevəcəksiniz", " Əgər əvvəlcədən kişinin bütün göstərişlərinə əməl etsən, bu onda vərdişə çevriləcək", " Qadın kişini əlinin içində saxlamağı bacarmalıdır" və s. bu kimi məsləhətlər istər-istəməz ər-arvad münasibətlərində öz əksini tapır.

Təsəvvür fikri əməliyyat olduğundan bu və ya digər qərar qəbul edilərkən onun sonrakı təsiri, istiqaməti də nəzərə alınır. Yəni ər və ya arvad, və yaxud hər ikisi fikrən təsəvvür etməyə çalışır ki, atılan hər hansı addımdan sonra nə baş verə bilər. Ailəsi haqqında təsəvvürlərə ailə həyatının müxtəlif sahələri: maddi təminat, ailə üzvlərinin bir-birilə münasibəti, tərbiyə sistemi və s. təsir edir. Ola bilsin ki, ər-arvad davranış, qarşılıqlı ünsiyyət, asudə vaxtın təşkili və s. ailə həyatı ilə bağlı yüksək səviyyədə informasiyaya və nəzəri biliyə malik olsun. Lakin onu praktikada tətbiq edə bilməsin. Bu təxminən ona oxşayır ki, bir adam küçə hərəkəti qaydalarını əzbərdən bilir, lakin öz biliklərini real situasiyada tətbiq etmir. Məsələn, küçəni keçərkən qaydaları pozur. Ola bilsin ki, bir nəfər ailə həyatı, ər-arvad münasibətləri, ailədə davranış qaydaları barədə yaxşı məlumatı olsun, lakin öz ailəsində onu tətbiq etməsin, nəzərə almasın. Yəni ailə həyatı haqqında təsəvvürlə real davranış arasında ziddiyyət özünü göstərsin. Bununla yanaşı ər və arvadın hər ikisinin bir-birlərinin ailə həyatı haqqında təsəvvürlərini bilməsi, reallıqda baş verənləri dərk etməsi baxımından faydalıdır. Bu baxımdan onlar öz fikirlərini bir-birindən gizlətməməli, qarşı tərəflə müzakirə etməlidir. Beləyə onlar ümumi bir qənaətə gələ, öz davranışlarını korreksiya edə bilərlər. Ər və arvadın ailə həya-

tının müxtəlif situasiyalarında düzgün qərar qəbul etmək üçün təsəvvürlə reallığı ayırmağı, ən azı uyğunlaşdırma bilmələri zəruri şərtlərdəndir. Əks halda informasiya məhdudluğu, təsəvvürün qeyri-tamlığı və bunların əsasında səhv qərarın qəbul edilməsi baş verir. Buradan belə sadə bir həqiqət üzə çıxır. Yəni qarşı tərəfin əhval-ruhiyyəsinin nəzərə alınması və ya nəzərə alınmaması.

"Ər və arvadın bir-birinə uyuşması özünün bir mühüm xüsusiyyətinə görə başqa adamlar arasındakı uyuşmadan fərqlənir: o, adətən məhəbbət hissəsinə əsaslanır. Ailə inkişaf etdikcə, ər-arvadın münasibətləri də mürəkkəbləşir. Onların bir-birinə uyuşmasında müxtəlif amillər mühüm rol oynamağa başlayır. İnsan həyatının çox mühüm hissəsi ailədə – həyat yoldaşı, uşaqlar və qohumlarla ünsiyyətdə keçir. Ailənin çoxcəhətli vəzifələri də ailə üzvlərinin ünsiyyəti formasında həyata keçirilir. Ailədə ünsiyyətin müxtəlif istiqamətləri fərqləndirilir: ər-in arvadla, ananın uşaqlarla, bacının qardaşla, nənənin nəvələrlə ünsiyyəti" [2, s.184].

Prof. R.İ. Əliyev yazır: "Ailə üzvlərinin ünsiyyəti, hansısa bir məlumatın verilməsi zamanı qarşı tərəfin fərdi psixoloji xüsusiyyətləri, xarakteri, intellektual səviyyəsi nəzərə alınmalıdır. Bu, iki səbəbdən vacibdir. Bəzi valideynlər uşaqla danışarkən qarşısındakının kim olmasını sanki unudurlar: ya həddən artıq qəliz danışirlar, uşaq heç nə başa düşmür, yaxud da uşaq diliylə danışirlar ki, bu da inkişafa xidmət etmir" [3, s. 66].

Ər-arvad münasibətləri onların davranışı ilə təsəvvürləri arasında uyğunluğu olub olmasından asılıdır. Burada hər iki tərəfin xarakteri, şəxsi keyfiyyətləri, eləcə də onların təsəvvüründə olan pozitiv və neqativ xüsusiyyətlər mühüm rol oynayır. İstənilən şəxsin davranışını müsbət və mənfi olmaqla iki qütbə ayırmaq olar. Aydınır ki, fərdin müsbət xüsusiyyətləri, ailənin xeyrinə davranışları ailədə yaxşı psixoloji mühit yaradır. Eləcə də əksinə, mənfi keyfiyyətlər ailə mühitinə mənfi təsir edir, ailə üçün destruktiv rol oynayır.

Ailənin psixoloji mühitinə ilk növbədə ailə ilə, ailə üzvləri ilə bağlı səhv təsəvvürlərin olması mənfi təsir göstərir. Başqa sözlə, ailə üzvlərinin fərdi xüsusiyyətləri, situasiyanın özünəməxsusluğu diqqətdən kənar qalır. Digər bir səbəb informasiyanın birtərəfliliyi və ya səhv olması ilə bağlıdır. Bir çox hallarda isə ər və ya arvad özünə, davranışına tənqidi yanaşa

bilmir, hər şeydə, hər vaxt özünü haqlı hesab edir. Təbii ki, bu da qarşı tərəfdə əks reaksiya yaradır. Əlbəttə, bu amillərin hər biri fərqli şəkildə təsir edir. Birinci və ikinci halda situasiya düzgün qiymətləndirilmir və ona qeyri-adekvat reaksiya verir. Üçüncüdə tərəflərdən biri qarşı tərəfi nəzərə almadan situasiyanı həll etməyə çalışır. Sonuncu halda isə informasiya nəzərə alınmadan problemin həllinə çalışılır.

Göstərilən amillərin hamısında situasiyaya birtərəfli yanaşılır və bu da konfliktə səbəb olur. Çünki qarşı tərəfin nə deməsindən, necə davranmasından asılı olmayaraq səhv kimi qavranılır.

Təcrübə göstərir ki, ər və ya arvadın, eləcə də onlardan birinin ailə təsəvvürləri ilə reallıq arasında uyğunsuzluq olduqda bu, ər-arvad münasibətlərinə, böyüklükdə isə ailə mühitinə mənfi təsir göstərir. Eyni zamanda adamın özünün özünə də münasibətinə aid edilə bilər. Bu, özü haqqında səhv təsəvvürdən yaranır. Məsələn, ərin ailənin tələbatları haqqında adekvat olmayan təsəvvürləri və ya ailə üzvlərindən kiminsə davranış motivlərinin səhv başa düşülməsi buna misal ola bilər. Ola bilsin ki, arvadın bəyəndiyi şeyi ər xoşlamasın. Səbəb başqa motivlər də ola bilər. Misal üçün aşağıdakı nümunəyə nəzər salaq.

Arif və Kifayətin hər ikisinin 36 yaşı var. 15 ildir ki, ailəlidirlər. Psixoloqa müraciət etmələrinin səbəbi 12 və 14 yaşlı oğlanlarının davranışlarından narazılıqdır. Yeniyetmə oğlanlar bəzən evdən qaçırlar. Bu, valideynləri çox narahat edir. Söhbət əsnasında məlum oldu ki ilk baxışda hər şey qaydasındadır. Əslində isə onlar üçün artıq ailə mühiti darıxdırıcıdır. Açıq konflikt yoxdur. Əvəzində laqeydlilik, biganəlik, hər şeyə marağın itməsi var. Ər-arvad münasibətləri də soyuqdur.

Kifayətlə Arif tələbə yoldaşı olublar. Universiteti bitirən kimi evləniyələr. Kifayət danışır ki, ilk vaxtlar çox çətin idi.

– Evimiz yox idi. Maaşımız kirayə pulunu ödəməyə, yeməyə zorla çatırdı. Valideynlərimiz də kömək etmirdilər. Sonra uşaqlar oldu. Bir sözlə, çətinliklərimiz çox idi. Ariflə bir-birimizə kömək olur, çox çalışırıdık. Hər necə olsa yaxşı yaşamaq uğrunda birgə səy göstərirdik. Kəsib yaşadığımız vaxtlar mehribançılıq idi. Uşaqlara da diqqət, qayğı göstərirdik.

İndi hər şeyimiz-evimiz, maşınımız, yaxşı maaşımız var. Hesab edirik ki, problemlər arxa-

da qalıb. İndi isə başqa problemlər meydana çıxıb. Elə bil ki, həyata marağımız itib.

Həm Arif, həm də Kifayət aktiv, enerjili insanlardır. Ailə həyatının ilk illərində onlar nəyin uğrunda gərgin şəkildə işlədiklərini bilir, həm də fəal şəkildə çalışırdılar. İstədiklərini əldə etdik sonra ümumi məqsəd və motiv yaranmadığından həyata, eləcə də bir-birlərinə maraq itib. Bir sözlə aktivliklə passivlik arasında ziddiyyət yaranıb. Övladları ilə bağlı yaranan vəziyyət sanki onları yenidən ümumi məqsəd ətrafında birləşməyə sövq edib.

Təbii, onlara yeni məqsəd qoyub, fəal şəkildə çalışmaq tövsiyə olunur. Uşaqlara diqqət yetirmək, arzularını nəzərə almaq, ünsiyyət qurmaq, tövsiyə olundu. Az vaxtdan sonra problem həll olunmuş, hər şey qaydasına düşmüşdü.

Nümunə göstərilən ailə ilə bağlı problemin psixoloji təhlili göstərdi ki, ailə uzun illər hər şeyi məişət məsələləri, maddiyyat üzərində qurulmuşdur.

Bizi ilk növbədə ər və arvadın ailə təsəvvürləri maraqlandırır. Bunun üçün "Ehtimal" metodikası dan istifadə etdik. Bu metodikaya görə ər və arvad ayrılıqda özləri və əks tərəf barədə düşüncələrini və bununla bağlı nəyi arzuladıklarını danışirlar. Daha dəqiqi onlara təklif olunur ki, öz ailələrinə bənzəyən başqa ailəni təsvir etsinlər. Söhbətdən təxminən belə bir vəziyyət yaranır: "Ər fikirləşir ki, ilk baxışda ailədə hər şey qaydasındadır. Bununla belə o, narahatdır, özünü evdə pis hiss edir, darıxır. Eyni hissləri qadın da keçirir".

Sual oluna bilər ki, ər və arvad sağlamdır, maddi problem yoxdur, kifayət qədər asudə vaxtları var və s. Bəs, onda problem nədədir? Məlum olur ki, ər və arvadın ailə təsəvvürləri fərqlidir və bu da səhv yanaşmaya səbəb olur. Onların özləri haqqında səhv təsəvvürləri ailə həyatında bir-birilə sıx bağlı olan zəncirvari reaksiya vəziyyəti yaradır. Onların istəkləri özləri üçün də çox da anlaşılmayan tələbatları ilə üst-üstə düşür. Digər bir hal əks tərəfin başa düşülməməsi, onun xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ilə bağlıdır. Bir çox hallarda səhv təsəvvürlər başqa adamların məsləhəti əsasında yaranır.

Psixoloqa müraciət edən ailənin nümunəsində fikrimizi əsaslandırmağa çalışsaq. Əli və Nərgiz 2 ildir ki, ailə qurublar. Əlinin 25, Nərgizin 23 yaşı var. Hər ikisi məktəbdə müəllim iş-

ləyir. Əli xaraktercə sakit, xeyirxahdır. Nərgiz isə əksinə, aktiv, hay-küylüdür.

Toy günü rəfiqələri Nərgizə məsləhət görürlər ki, elə ilk gündən ərinin gözünün odunu alsın. Məsləhət bilirlər ki, ərinin əlindən iş gəlmədiyini, fərsiz olduğunu tez-tez ona xatırlatsın. Nərgiz bir az da uzağa gedəcək ərinin bir kişi kimi onu qane etmədiyini fürsət düşdükcə söyləyir. Əli özünü narahat hiss edir, arvadının qarşısında özünü günahkar hesab edir. Ona görə də hər bir işdə arvadına güzəştə gedir, ev işlərini görür. Bir sözlə, bu yolla öz "nöqsanını" kompensasiya etmək istəyir. Nərgizin bütün istəklərini sözsüz yerinə yetirməyə çalışır. Belə psixoloji gərginlik Əlini daha da çəkingən edir, hətta yoldaşına yaxınlaşmağa qorxur.

Nəhayət Əli arvadına bildirir ki, onun həyatını korlamaq istəmir, ona görə də ayrılmaq qərarına gəlib. Vəziyyətin bu həddə çatacağını gözləməyən Nərgiz özü psixoloqa müraciət edir. Nərgiz söyləyir ki, onun təzyiqi artdıqca ərim kimi yumşalırdı və Nərgizi tamamilə qane edirdi. Nərgiz deyir ki, o bütün bunları ailənin möhkəmliyi naminə edir.

Əliyə görə bir halda ki, arvadı belə deyir, demək o haqlıdır və bu, doğrudan da belədir. Ər və arvadla psixoloqun ayrı-ayrılıqda, həm də növbəti mərhələdə birlikdə söhbəti ailənin normal həyata qayıtmasına imkan yaratdı. Təbii ki, başlıca olanı hər ikisinin ailə həyatı haqqındakı səhv təsəvvürlərdən yaranırdı. Səhv təsəvvür tərəflərin birinin asılı vəziyyətə düşməsinə, digərinin isə idarə edənə çevrilməsinə şərait yarat-

mışdı. Təbii ki, bu vəziyyət uzun müddət belə davam edə bilməzdi.

Bu deyilənlərdən göründüyü kimi ailə həyatına, onun psixoloji mühitinə ailə haqqında ər və arvadın ailə təsəvvürləri, digər ailələrdə gördükləri, eləcə də ata evində formalaşmış stereotiplər əsaslı təsir edir. Bu zaman unudurlar ki, onların öz ailələrinə təsəvvürlərində yaratdıqları situasiyanı köçürmək əks effekt verir.

Problemin aktuallığı. Məqalənin aktuallığı ondan ibarətdir ki, ailə təsəvvürlərinin yaranmasına, hissələrin idarə olunmasına ailənin üzləşdiyi müxtəlif həyati situasiyalar təsir edir. Fərdin üzləşdiyi real situasiyalar barədə təsəvvürləri o, hələ baş verməmişdən yaranır. Ona görə də bu vəziyyətdə verilən informasiya mühüm rol oynayır. Və ya ola bilsin ki, fərd başqalarının həyatında oxşar situasiya ilə rastlaşıb və onda belə situasiyalarda necə davranmaq barədə təsəvvür yaranıb. Bu baxımdan ailənin psixoloji mühitinə təsiri ilə bağlı məsələlərin araşdırılması dövrümüz üçün aktual məsələlərdəndir.

Problemin yeniliyi. Ailə həyatında, xüsusilə onun ilk illərində ər və arvadın öz fikirlərini hansı formada ifadə etməsindən asılı olaraq ona cavab reaksiyası verilir. Yəni fikrin düzgün qavranılmaması baş verir. Fikrin ifadə forması qarşı tərəfdə ya müsbət, yaxud da mənfi emosiya yarada bilər. Məqalədə stereotiplərin ailənin psixoloji mühitinə təsiri qeyd edilir, bu mövzuda geniş araşdırmalar aparılmış və bu tədqiqatlar məqalədə öz əksini tapmışdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, məqalədə irəli sürülən müddəalar və təkliflər təhsil işçiləri, müəllimlər, psixoloqlar, pedaqoqlar və geniş ictimaiyyət üçün aktual və əhəmiyyətlidir. Həmçinin məqalədən mühazirə materiallarında istifadə etmək üçün uyğundur.

Ədəbiyyat

1. Nuriyeva, N.Ç. Gender sosiallaşmasının psixoloji əsasları // Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, Cild 90, №3, 2023. –s. 85-88
2. Əliyev, S.İ. Azərbaycan ailəsində qarşılıqlı münasibətlərin etnopsixoloji xüsusiyyətləri// Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, Cild 90, № 6, 2023. –s. 183-186
3. Əliyev, R.İ. Mən. Atam-anam. Sevgilim və Övladlarım / R.İ. Əliyev. – Bakı: ADPU, –2019. –172 s.
4. Abbasov, A.N. Ailə pedaqogikası: ali məktəblər üçün dərslik / A.N. Abbasov. – Bakı: Mütərcim, – 2019. –272 s.
5. Babayeva, Ş.R. Sosial psixologiya: dərslik / Ş.R. Babayeva, M.F. Həsənova. – Bakı: ADPU, –2019. – 338 s.
6. Çələbiyev, N.Z. Ailə psixologiyası / N.Z. Çələbiyev. –Bakı: Mütərcim, –2015. – 416 s.
7. Əliyeva, S.N. Gender rolllarının fərdə və ictimai təsisatlara təsiri // Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, Cild 91, №2, 2024. –s. 212-220
8. Əlizadə, Ə.Ə. Qadın psixologiyası / Ə.Ə. Əlizadə. –Bakı: Təhsil, –2015. –416 s.
9. Əkbərov, N. Ailə və cəmiyyətdə əxlaq və davranış qaydaları. / N. Əkbərov – Bakı: Bərəkət, –2009, –145 s
10. Beauvais, C., Spence, J. Gender, prejudice, and categorization. Sex Roles 1987, 16, pp. 89-100.

11. Bem, S. L. The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 1974, 42, pp. 155-162.
12. Vignoles, V. L., et al. (2006). Beyond Self-Esteem: Social Identity and the Need for Positive Social Relationships. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(3), 313-327.
13. Phinney, J. S. (1990). Ethnic Identity in Adolescents and Adults: Review of Research. *Psychological Bulletin*, 108(3), 499–514
14. Knight, R. Free to be you and me: Normal gender-role fluidity - Commentary on Diane Ehrensaft's "Listening and learning from gender-nonconforming children". *Psychoanalytic Study of the Child* 2014, 68, pp. 57-70.

Redaksiyaya daxil olub: 30.12.2025